

ПРАВАТА НА ПОМАЛУБРОЈНИТЕ ЗАЕДНИЦИ ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА – МЕЃУ ДЕКЛАРАЦИЈА И РЕАЛИЗАЦИЈА

КОЛУМНА

СОДРЖИНА

Вовед	2
Контекст	3
Недискриминација	4
Говор на омраза	5
Образование	6
Јазични права	7
Институции	8
Меѓународна легислатива, искуства и примена	9
Препораки	10
Заклучок	11

Колумна:

Самет Скендери – Институт за социјална промена – ИнСоК – Тетово

Лични видувања:

ПРАВАТА НА ПОМАЛУБРОЈНИТЕ ЗАЕДНИЦИ ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА – МЕЃУ ДЕКЛАРАЦИЈА И РЕАЛИЗАЦИЈА

Вовед

Во современите демократии, начинот на кој државата ги третира своите малцинства претставува најсериозен тест за зрелоста на институциите и за вистинската посветеност кон еднаквост и инклузија. Република Северна Македонија, како мултиетничко општество, се соочува со постојан предизвик: да обезбеди рамноправност не само за големите заедници, туку и за помалубројните – Власи, Роми, Бошњаци, Торбеши, Срби, Турци и други. Овие заедници, иако формално признати во уставниот и законскиот поредок, во практиката често остануваат на маргините, со ограничен пристап до институционална поддршка и културна автономија.

Процесот на носење на **Акцискиот план за заштита и унапредување на правата на лицата што припаѓаат на заедниците** беше дел од пошироката стратегија за усогласување со европските стандарди и за исполнување на обврските од рамката за ЕУ интеграции. Планот има цел да обезбеди систематски пристап кон заштитата на правата на малцинствата, преку хармонизација со Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства (FCNM) и постепено приближување кон Европската повелба за регионални и малцински јазици (ECRML). Усвојувањето на планот беше резултат на дијалог меѓу институциите, меѓународните партнери, и делумно граѓанското општество со цел да се создаде правна и политичка рамка која ќе ја зајакне довербата меѓу заедниците и државата.

Акцискиот план за заштита и унапредување на правата на лицата што припаѓаат на заедниците покажува дека и покрај обидите за значајни усогласувања, постојат сериозни празнини. Големите заедници, како Албанците и Турците, добиваат институционална поддршка преку системски решенија – образование на мајчин јазик, медиумска видливост, административна употреба на јазикот – додека помалубројните заедници остануваат во „сива зона“. За нив недостигаат наставници, учебници, дигитални ресурси и практични механизми за институционална заштита. Така, правата што се формално признати остануваат декларативни, без доволна правна сила и без ефективна имплементација.

Оваа состојба е особено проблематична во контекст на европските интеграции. ЕУ инсистира на целосна примена на принципите на еднаквост и недискриминација, како и на заштита на културната и јазичната разновидност. Северна Македонија, како земја кандидат, мора да покаже дека е способна да обезбеди еднаква заштита за сите заедници, без оглед на нивната бројност. Ратификацијата на Европската повелба за регионални и малцински јазици би била клучен чекор во таа насока, бидејќи таа предвидува поширока примена на јазичните права без квантитативни ограничувања.

Затоа, оваа колумна има цел да понуди критички осврт на празнините во практичната имплементација, да ја нагласи позицијата на помалубројните заедници и да предложи конкретни насоки за подобрување. Само преку политичка волја, институционална храброст и усогласување со европските стандарди може да се надмине формализмот и да се изгради вистински инклузивно општество. Северна Македонија има можност да стане пример за мултиетничка демократија која не прави разлика меѓу големи и мали заедници, туку ги третира сите граѓани како еднакви.

Контекст

Законската рамка и институционалните практики во Северна Македонија покажуваат дека државата е усогласена со основните европски стандарди за заштита на малцинските права. Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства е ратификувана, а Законот за употреба на јазиците и други правни акти формално обезбедуваат механизми за недискриминација и културна автономија. Но практичната имплементација на овие стандарди е селективна и нерамномерна. Големите заедници, како Албанците и Турците, добиваат институционална поддршка и системски решенија, додека помалите заедници остануваат во „сива зона“ – формално признати, но реално ограничени.

Оваа селективност создава системска нееднаквост. Кога државата обезбедува ресурси, наставници, учебници и медиумска видливост за големите заедници, а истовремено ги занемарува микро-заедниците како Власите, Ромите или Бошњаци, таа испраќа порака дека некои идентитети се поважни од други. Формалното признавање без практична имплементација е празна декларација која не обезбедува реална заштита. Заедниците што остануваат во „сива зона“ се соочуваат со ризик од постепена асимилација, бидејќи без институционална поддршка нивниот јазик и култура стануваат невидливи во јавниот живот.

Асимилацијата не е секогаш резултат на директна политика, туку често е последица на институционална инерција и селективна имплементација. Кога една заедница нема пристап до образование на мајчин јазик, нема медиумска видливост и нема институционална поддршка, таа постепено губи дел од својот идентитет. Јазикот, како клучен елемент на културната автономија, станува маргинализиран, а младите генерации се принудени да се интегрираат во доминантните културни модели. Ова создава чувство на исклученост и недоверба кон државата, што ја поткопува стабилноста на мултикултурниот систем.

Компаративните искуства од Европа покажуваат дека формалното усогласување со европските стандарди не е доволно ако не постои практична имплементација. Во Швајцарија, на пример, сите јазици имаат институционална поддршка без оглед на бројноста на нивните говорители. Германскиот, францускиот, италијанскиот и романшкиот јазик имаат еднакви права, што создава систем во кој секој граѓанин се чувствува еднаков. Во Белгија, германската заедница е мала, но сепак има институционална видливост и пристап до ресурси. Во Финска, шведскиот јазик има еднакви права со финскиот, иако бројот на говорители е значително помал. Овие примери покажуваат дека бројноста не мора да биде критериум за институционална поддршка.

Во Македонија, пак, прагот од 20% за службена употреба на јазикот создава хиерархија меѓу заедниците. Големите заедници го достигнуваат прагот и добиваат институционална поддршка, додека помалите остануваат исклучени. Оваа политика е формално усогласена со европските стандарди, но практично создава нееднаквост. Европската повелба за регионални и малцински јазици, која сè уште не е ратификувана, предвидува поширока примена на правата без квантитативни ограничувања. Ратификацијата на Повелбата би овозможила правна рамка за еднаква заштита на сите јазици и би ја надминала сегашната селективност. За да се обезбеди вистинска инклузија, државата мора да ја надмине формалноста и да обезбеди еднаква заштита за сите заедници. Тоа значи развој на наставни програми и учебници на мајчин јазик за микро-заедниците, создавање дигитални ресурси, обезбедување стипендии за наставници и промовирање на медиумска видливост. Институциите како Комисијата за спречување дискриминација, Омбудсманот и Агенцијата за јазици мора да вклучат претставници од сите заедници, а не само од најголемите. Само така може да се обезбеди доверба и ефективен мониторинг.

Дополнително, потребна е национална стратегија за медиумска писменост и кампањи за толеранција кои ќе промовираат позитивни примери на мултикултурна соработка. Недискриминацијата и јазичните права не смеат да останат само законски норми, туку мора да се претворат во практични гаранции за секој граѓанин. Само преку проактивна политика може да се надмине селективната имплементација и да се создаде систем во кој сите заедници се еднакво заштитени.

Северна Македонија е формално усогласена со европските стандарди, но практичната имплементација е селективна. Големите заедници добиваат институционална поддршка, додека помалите остануваат во „сива зона“ – формално признати, но реално ограничени. Ова создава системска нееднаквост и ризик од асимилација. Ако државата навистина сака да гради инклузивно општество, мора да ја надмине формалноста и да обезбеди еднаква заштита за сите. Само така може да се изгради стабилна демократија и мултикултурно општество во кое секој граѓанин ќе се чувствува еднаков и заштитен.

Недискриминација

Недискриминацијата претставува еден од темелните принципи на секое демократско и праведно општество. Таа не е само правна норма, туку суштинска гаранција дека секој граѓанин, без оглед на неговата етничка, верска, социјална или културна припадност, ќе може да ужива еднакви права и слободи. Во македонскиот контекст, Акцискиот план за заштита и унапредување на правата на лицата што припаѓаат на заедниците предвидува усогласување со европското законодавство, познато како ЕУ *acquis*, и јакнење на институциите како Комисијата за спречување дискриминација и Народниот правобранител. Ова формално усогласување е позитивен чекор, бидејќи создава правна рамка која ја обврзува државата да обезбеди еднаквост. Но прашањето останува дали овие институции имаат доволна моќ, ресурси и автономија за да реагираат ефективно во секојдневната практика.

Формалното усогласување со европските стандарди е неопходно за секоја земја што се стреми кон членство во Европската Унија. Директивите за еднаквост и недискриминација се јасни и обврзувачки, а нивната имплементација бара хармонизација на националните закони. Македонија веќе направи значителни чекори во оваа насока, вградувајќи ги европските норми во своето законодавство. Акцискиот план предвидува и создавање механизми за мониторинг, известување и санкционирање на дискриминаторските практики. Но правната рамка сама по себе не е доволна ако институциите што треба да ја спроведат немаат капацитет да го сторат тоа. Тука се јавува јазот меѓу формалното усогласување и практичната реалност.

Комисијата за спречување дискриминација и Омбудсманот имаат мандат да реагираат на случаи на дискриминација, но нивната ефективност е ограничена од неколку фактори. Прво, недостатокот на финансиски и човечки ресурси значи дека тие не можат да обработат голем број случаи со потребната брзина и темелност. Второ, политичките притисоци и селективноста во постапувањето ја намалуваат нивната независност и кредибилитет. Трето, јавната доверба во овие институции е недоволна, особено кај граѓаните од помалите заедници кои често сметаат дека нивните пријави нема да бидат сериозно разгледани. Четврто, случаите на дискриминација врз помалите заедници ретко добиваат медиумска видливост, што ја намалува јавната свест и притисокот врз институциите да реагираат.

Положбата на помалите заедници е особено чувствителна. Заедниците кои немаат значителна политичка тежина – етнички, верски или социјални малцинства – се најранливи. Нивниот пристап до правна заштита е ограничен поради недостиг на правна писменост, страв од реперкусии и селективна реакција на институциите. Многу граѓани не знаат како да ги користат механизмите за заштита, а пријавувањето на дискриминација може да доведе до дополнителна стигматизација. Ова создава чувство на невидливост и изолација кај помалите заедници, што ја поткопува довербата во државата и во принципот на еднаквост. Недискриминацијата мора да се разбере не само како законска норма, туку како практична гаранција за секој граѓанин, без оглед на бројноста на неговата заедница.

Практичната гаранција за недискриминација подразбира еднаков пристап до институциите, проактивна улога на институциите во спречување на дискриминација, транспарентност во постапките и образовни програми за градење култура на еднаквост. Секој граѓанин мора да има реална можност да поднесе жалба и да добие правична постапка. Институциите не смеат да реагираат само на пријави, туку треба активно да идентификуваат и спречуваат дискриминација. Случаите на дискриминација треба да бидат јавно објавувани, со цел да се создаде свест и притисок за нивно решавање. Недискриминацијата мора да се промовира и преку образованието и јавните кампањи, за да стане дел од културата на секојдневниот живот.

Искуствата од други европски земји покажуваат различни модели на практична примена. Во Скандинавија институциите имаат голема автономија и ресурси, што им овозможува да реагираат брзо и ефикасно. Во Централна Европа граѓанските организации играат клучна улога во мониторингот и притисокот врз институциите. Во Јужна Европа, и покрај формалното усогласување, практичната примена често е ограничена, што покажува дека правната рамка сама по себе не е доволна. Овие искуства покажуваат дека недискриминацијата бара комбинација од силни институции, активна граѓанска свест и политичка волја.

За да се надминат практичните ограничечности, потребни се неколку клучни чекори. Прво, институциите мора да добијат доволно финансиски и човечки капацитети за да можат да постапуваат ефикасно. Второ, Комисијата и Омбудсманот треба да бидат независни од политички влијанија, за да можат да реагираат непристрасно. Трето, секој акциски план мора да предвиди специфични мерки за помалите заедници, за да се обезбеди нивна заштита. Четврто, институциите треба редовно да објавуваат извештаи за својата работа, со

цел да се обезбеди јавна транспарентност и отчетност. Петто, потребни се програми за правна писменост и охрабрување на граѓаните да ги користат механизмите за заштита.

Недискриминацијата е темел на демократското општество, но нејзината практична примена зависи од силата и автономијата на институциите, од јавната свест и од политичката волја. Формалното усогласување со ЕУ *acquis* е неопходно, но не е доволно. За помалите заедници, кои често остануваат невидливи, недискриминацијата мора да се обезбеди како реална и практична гаранција. Само така може да се изгради општество во кое секој граѓанин, без оглед на бројноста на неговата заедница, ќе се чувствува заштитен и еднаков. Недискриминацијата не смее да остане само на хартија, туку мора да се претвори во секојдневна практика што ќе ја гарантира државата преку своите институции и граѓанското општество. Само со таков пристап може да се создаде вистинска култура на еднаквост и инклузија, која ќе биде основа за стабилна демократија и одржлив развој.

Говор на омраза

Криминализацијата на говорот на омраза претставува важен чекор во заштитата на човековите права и во градењето на демократско општество. Со воведување на законски санкции против оние што ширеат омраза, државата испраќа јасна порака дека ваквото однесување не е прифатливо и дека ќе биде санкционирано. Сепак, иако ова е значаен напредок, превенцијата останува слаба и недоволно развиена. Проблемот со говорот на омраза не може да се реши само со казни мерки, бидејќи неговите корени лежат во длабоки општествени предрасуди, стереотипи и културни модели кои се пренесуваат преку медиумите, социјалните мрежи и секојдневната комуникација.

Медиумите и социјалните мрежи често се преполни со стереотипи и дискриминаторски пораки насочени кон Ромите, Власите или други помали заедници. Овие пораки не само што ја поттикнуваат омразата, туку ја нормализираат дискриминацијата и ја прават дел од јавниот дискурс. Кога една заедница постојано е претставувана како проблематична, како закана или како товар за општеството, тоа создава клима во која дискриминацијата се смета за оправдана. Социјалните мрежи, со својата брзина и масовност, дополнително го засилуваат овој ефект, овозможувајќи ширење на омразата без контрола и без одговорност. Во таква средина, помалите заедници стануваат најранливи, бидејќи немаат доволна видливост и политичка тежина за да иницираат институционална реакција.

Иако националниот акциски план предвидува обуки и усогласување со препораките на Советот на Европа, недостасува национална стратегија за медиумска писменост и проактивна кампања за толеранција. Обуките за институциите се важни, но тие се насочени кон професионалците и не ја допираат пошироката јавност. Медиумската писменост, пак, е клучна за граѓаните да научат да препознаваат говор на омраза, да го критикуваат и да не го прифаќаат како нормален дел од комуникацијата. Без систематска стратегија за медиумска писменост, граѓаните остануваат изложени на манипулации и на деструктивни пораки кои ја поткопуваат културата на толеранција.

Проактивната кампања за толеранција е уште еден елемент што недостасува. Државата и институциите ретко иницираат јавни кампањи кои промовираат позитивни примери на мултикултурна соработка, инклузија и еднаквост. Наместо тоа, јавниот дискурс често е оставен на медиумите и на социјалните мрежи, каде што доминираат сензационализмот и негативните стереотипи. Кампањите за толеранција не треба да бидат еднократни акции, туку долгорочни стратегии кои ќе ја менуваат културата на општеството. Само преку постојано промовирање на позитивни вредности може да се создаде средина во која говорот на омраза нема да има простор.

Помалите заедници се најранливи во овој процес. Тие немаат доволна видливост за да иницираат институционална реакција, а нивните проблеми често остануваат невидливи за јавноста. Кога дискриминаторските пораки се насочени кон нив, тие ретко добиваат медиумско внимание, а институциите реагираат селективно. Ова создава чувство на изолација и недоверба кај овие заедници, кои сметаат дека државата не ги штити доволно. Недискриминацијата мора да се разбере како практична гаранција за секој граѓанин, без оглед на бројноста на неговата заедница. Ако државата не обезбеди еднаква заштита за сите, тогаш принципот на еднаквост останува празна декларација.

Криминализацијата на говорот на омраза е важна, но таа мора да биде придружена со превентивни мерки. Превенцијата подразбира образовни програми, медиумска писменост, јавни кампањи и активна улога на граѓанското општество. Образованието е клучно за да се создаде култура на толеранција уште од најмала

возраст. Учениците мора да учат за различностите, за вредноста на мултикултурализмот и за опасностите од дискриминацијата. Медиумската писменост, пак, им овозможува на граѓаните да препознаваат манипулации и да се спротивставуваат на говорот на омраза. Јавните кампањи за толеранција треба да промовираат позитивни примери и да создаваат атмосфера во која различностите се ценети, а не осудувани. Граѓанското општество има важна улога во мониторингот и во притисокот врз институциите да реагираат.

Искуствата од други европски земји покажуваат дека криминализацијата на говорот на омраза е само дел од решението. Во земјите каде што постојат силни стратегии за медиумска писменост и јавни кампањи за толеранција, говорот на омраза има помало влијание врз јавниот дискурс. Во Скандинавија, на пример, медиумската писменост е дел од образовниот систем, а јавните кампањи редовно промовираат инклузија и еднаквост. Во Централна Европа, граѓанските организации играат клучна улога во мониторингот и во притисокот врз институциите. Овие примери покажуваат дека превенцијата е исто толку важна колку и санкционирањето.

Во македонскиот контекст, потребно е да се развие национална стратегија за медиумска писменост која ќе биде интегрирана во образовниот систем и во јавните политики. Таа стратегија треба да ги опфати сите граѓани, од ученици до возрасни, и да им овозможи да препознаваат и да се спротивставуваат на говорот на омраза. Паралелно, потребна е долгорочна кампања за толеранција која ќе промовира позитивни примери на мултикултурна соработка и ќе создава атмосфера на инклузија. Институциите мора да реагираат проактивно, а не само селективно, и да обезбедат еднаква заштита за сите заедници. Само така може да се изгради општество во кое недискриминацијата ќе биде реална гаранција, а не само законска норма.

Криминализацијата на говорот на омраза е неопходна, но не е доволна. Без превенција, без медиумска писменост и без кампањи за толеранција, омразата ќе продолжи да се шири и да ги погодува најранливите заедници. Државата мора да ја преземе одговорноста да создаде култура на еднаквост и инклузија, во која секој граѓанин ќе се чувствува заштитен и еднаков. Само така може да се обезбеди вистинска демократија и одржлив развој.

Образование

Правото на образование на мајчин јазик е едно од основните човекови права и е препознаено во националните документи и стратегии. Тоа претставува клучен елемент за зачувување на културниот идентитет и за градење инклузивно општество. Сепак, практичната имплементација на ова право во Македонија е селективна и нерамномерна. За Албанците и Турците постојат системски решенија – развиени наставни програми, обезбедени наставници и учебници, па дури и дигитални ресурси кои го олеснуваат процесот на учење. Но за Власите, Ромите или Бошњациите ситуацијата е значително поинаква: наставници недостигаат, учебници се ретки, а дигитални ресурси речиси и да нема. Оваа нееднаквост создава сериозен јаз во пристапот до културна автономија и ја поткопува суштината на правото на образование на мајчин јазик.

Кога една заедница нема можност да учи на својот јазик, тоа директно влијае врз нејзината способност да го зачува идентитетот и културното наследство. Образованието е клучниот механизам преку кој се пренесуваат јазикот, традициите и вредностите на една заедница. Ако државата обезбедува системски решенија само за дел од заедниците, а другите ги остава на маргините, тогаш се создава нееднаквост која не е само образовна, туку и културна и политичка. Помалите заедници стануваат невидливи во образовниот систем, а нивниот јазик и култура се изложени на ризик од постепено исчезнување.

Недостигот на наставници е еден од најголемите проблеми. За микро-заедниците ретко се обезбедуваат кадри кои можат да предаваат на мајчин јазик. Без наставници, правото на образование останува само декларативно. Учебниците, пак, се ретки и често не постојат воопшто. Таму каде што постојат, тие често содржат стереотипи или не се ажурирани со современи содржини. Дигиталните ресурси, кои денес се неопходни за модерно образование, речиси и да нема за овие заедници. Тоа значи дека учениците од Влашка, Ромска или Бошњачка заедница немаат еднакви услови за учење во споредба со учениците од поголемите заедници.

Оваа состојба создава нееднаквост во пристапот до културна автономија. Ако образованието е клуч за зачувување на идентитетот, тогаш државата мора да обезбеди флексибилни решенија за микро-заедниците. Една од можностите е развој на дигитални платформи кои ќе овозможат пристап до учебници и наставни материјали на мајчин јазик. Дигитализацијата може да биде ефикасен начин да се надмине недостигот на физички ресурси и да се обезбеди пристапност за сите ученици, без оглед на тоа каде живеат. Дополнително,

потребни се стипендии за наставници кои ќе се обучуваат и ќе предаваат на мајчин јазик на овие заедници. Со тоа ќе се создаде кадровска база која ќе обезбеди континуитет во образованието. Ревизијата на учебниците е исто така неопходна, за да се избегнат стереотипи и дискриминаторски содржини кои дополнително ја маргинализираат положбата на овие заедници.

Државата мора да ја сфати својата улога како гарант на културната автономија. Нееднаквиот пристап до образование на мајчин јазик не е само прашање на образовна политика, туку и прашање на човекови права и демократија. Ако сите граѓани не можат еднакво да го уживаат правото на образование на својот јазик, тогаш државата не ја исполнува својата обврска за еднаквост. Затоа е потребна стратегија која ќе ги опфати сите заедници, без оглед на нивната бројност. Само така може да се изгради општество во кое секој граѓанин ќе има еднакви можности да го зачува својот идентитет и да придонесе во мултикултурниот мозаик на државата. Правото на образование на мајчин јазик мора да се сфати како практична гаранција, а не само како декларативна норма. За Албанците и Турците постојат системски решенија, но за Власите, Ромите и Бошњациите тие недостасуваат. Ова создава нееднаквост која ја поткопува културната автономија и ја загрозува иднината на овие заедници. Државата мора да обезбеди флексибилни решенија – дигитални платформи, стипендии за наставници и ревизија на учебници – за да се избегнат стереотипи и да се создаде еднаква основа за сите. Само така може да се гарантира дека образованието ќе биде вистински клуч за зачувување на идентитетот и за градење инклузивно и праведно општество.

Јазични права

Законот за употреба на јазици во Македонија претставува значаен чекор во признавањето на мултикултурниот карактер на државата и во обезбедувањето институционална рамка за употреба на различни јазици во јавниот живот. Тој е донесен како дел од пошироките напори за усогласување со европските стандарди и за градење инклузивно општество. Сепак, прагот од 20% што е предвиден за службена употреба на јазикот во локалната администрација и јавниот живот создава сериозни проблеми во практиката. Иако формално изгледа како објективен критериум, во суштина тој е дискриминаторски бидејќи ги исклучува помалите заедници од институционална видливост и пристап до јавни услуги на нивниот мајчин јазик.

Овој праг создава хиерархија меѓу заедниците: оние што се бројно поголеми добиваат институционална поддршка и можност за развој на културна автономија, додека помалите остануваат во сенка, без реална можност нивниот јазик да биде дел од јавниот живот. Така, Албанците и Турците имаат системски решенија за употреба на својот јазик во администрацијата, образованието и културата, додека Власите, Ромите, Бошњациите или другите микро-заедници се соочуваат со ограничувања што ја поткопуваат суштината на еднаквоста. Јазикот е клучен елемент на идентитетот, а неговата службена употреба е симбол на признавање и почитување. Кога државата поставува квантитативен праг, таа всушност испраќа порака дека некои идентитети се „поважни“ од други. Тоа создава чувство на маргинализација и недоверба кај помалите заедници, кои се чувствуваат исклучени од институционалната рамка.

Европската повелба за регионални и малцински јазици предвидува широка примена на правата, без квантитативни ограничувања. Таа се заснова на принципот дека секој јазик, без оглед на бројноста на неговите говорители, заслужува заштита и промоција. Повелбата ја нагласува важноста на јазиците како дел од европското културно наследство и бара од државите да обезбедат услови за нивна употреба во образованието, културата, медиумите и јавниот живот. Ратификацијата на Повелбата би овозможила правна рамка за еднаква заштита на сите јазици, со што би се надминале сегашните ограничувања. Тоа би значело дека државата ќе има обврска да обезбеди услови за употреба на сите мајчини јазици, без да ги дели заедниците според нивната бројност.

Компаративните искуства од други европски земји покажуваат различни модели на заштита на јазиците. Во Финска, на пример, шведскиот јазик има еднакви права со финскиот, иако бројот на говорители е значително помал. Ова е резултат на политичка волја и на историски договори кои ја гарантираат еднаквоста. Во Швајцарија, повеќе јазици имаат службен статус, без оглед на бројноста на нивните говорители, што создава систем во кој секој граѓанин има право да користи својот јазик во јавниот живот. Во Белгија, пак, францускиот, холандскиот и германскиот јазик имаат службен статус, иако германскиот е мајчин јазик на многу мала заедница. Овие примери покажуваат дека квантитативните ограничувања не се неопходни и дека државата може да обезбеди еднаква заштита за сите јазици ако постои политичка волја.

Во Централна и Источна Европа, пак, ситуацијата е поразлична. Во Унгарија и Словачка постојат закони кои предвидуваат употреба на малцинските јазици во локалната администрација, но често со квантитативни прагови. Овие прагови создаваат слични проблеми како во Македонија, бидејќи ги исклучуваат микро-заедниците од институционална видливост. Сепак, во последните години се забележува тренд на проширување на правата, под притисок на Европската Унија и на Советот на Европа. Ова покажува дека квантитативните прагови постепено се напуштаат како модел, бидејќи се сметаат за дискриминаторски.

Во македонскиот контекст, прагот од 20% создава нееднаквост која не е само правна, туку и културна и политичка. Помалите заедници се чувствуваат исклучени од јавниот живот, а нивниот јазик и култура се изложени на ризик од постепено исчезнување. Ова ја поткопува довербата во државата и создава чувство на маргинализација. За да се надминат овие проблеми, потребна е ратификација на Европската повелба за регионални и малцински јазици, која ќе обезбеди правна рамка за еднаква заштита на сите јазици. Дополнително, потребни се практични мерки како развој на дигитални платформи за учење на мајчин јазик, стипендии за наставници и ревизија на учебници за да се избегнат стереотипи.

Со прагот од 20% се создава хиерархија и дискриминација меѓу заедниците. Ратификацијата на Европската повелба за регионални и малцински јазици е неопходна за да се обезбеди правна рамка која ќе гарантира еднаква заштита на сите јазици и ќе ја надмине сегашната нееднаквост. Само така може да се изгради општество во кое секој јазик ќе биде вреднуван и секој граѓанин ќе се чувствува еднаков во јавниот живот. Компаративните искуства од Европа покажуваат дека е можно да се создаде систем во кој сите јазици имаат институционална поддршка, без оглед на бројноста на нивните говорители. Македонија мора да го следи овој пример ако сака да изгради вистински инклузивно и мултикултурно општество.

Институции

Иако во Македонија постојат повеќе тела кои формално се задолжени за заштита на правата и промоција на еднаквоста – Комисијата за спречување дискриминација, Народниот правобранител и Агенцијата за употреба на јазиците – нивната координација е слаба, а буџетите ограничени. Оваа институционална слабост не е само технички проблем, туку суштински фактор што ја намалува ефективноста на системот за заштита на човековите права. Кога институциите не соработуваат меѓусебно, се создаваат празнини во заштитата, а граѓаните, особено оние од помалите заедници, остануваат без реална поддршка.

Помалите заедници ретко имаат директно учество во овие институции, што ја намалува нивната легитимност. Кога институциите се составени претежно од претставници на најголемите заедници, тие не можат да ја одразат реалната мултикултурна структура на државата. Ова создава впечаток дека правата на малите заедници се третираат како секундарни, а нивните проблеми остануваат невидливи. Недостатокот на директно учество значи и дека нема доволно чувствителност кон специфичните предизвици со кои се соочуваат микро-заедниците, како што се недостигот на наставници на мајчин јазик, ограничената видливост во медиумите или селективната институционална реакција на дискриминација.

За вистинска инклузија, институциите мора да вклучат претставници од сите заедници, а не само од најголемите. Само така може да се обезбеди доверба и ефективен мониторинг. Присуството на претставници од помалите заедници би имало двоен ефект: од една страна би ја зголемило легитимноста на институциите, а од друга страна би овозможило реална чувствителност кон проблемите што инаку остануваат маргинализирани. Институциите што се составени на инклузивен начин имаат поголема доверба кај граѓаните и можат поефикасно да реагираат на дискриминација.

Компаративните искуства од Европа покажуваат дека инклузијата во институциите е клучна за градење доверба. Во Швајцарија, на пример, институциите се составени така што секоја заедница има свој глас, без оглед на бројноста. Ова создава систем во кој сите граѓани се чувствуваат еднакво застапени и заштитени. Во Белгија, институциите се организирани според јазични заедници, па така француската, холандската и германската заедница имаат свои претставници и институционална поддршка. Иако германската заедница е многу мала, таа сепак има институционална видливост и пристап до ресурси. Ова покажува дека бројноста не мора да биде критериум за институционална инклузија.

Во Финска, шведскиот јазик има еднакви права со финскиот, иако бројот на говорители е значително помал. Ова е резултат на политичка волја и на историски договори кои ја гарантираат еднаквоста. Присуството на шведскиот јазик во институциите создава чувство на еднаквост и доверба кај заедницата, што е основа за

стабилна демократија. Во Словенија, италијанската и унгарската заедница имаат загарантирани места во парламентот, иако бројот на нивните говорители е мал. Ова е пример за институционална инклузија која обезбедува политичка видливост и заштита.

Во македонскиот контекст, вакви примери би значеле дека Комисијата за спречување дискриминација, Омбудсманот и Агенцијата за јазици треба да имаат претставници од сите заедници, без оглед на нивната бројност. Ова би ја зголемило легитимноста на институциите и би создало доверба кај граѓаните. Дополнително, потребна е подобра координација меѓу институциите. Кога Комисијата, Омбудсманот и Агенцијата за јазици би работеле заедно, би можеле поефикасно да реагираат на дискриминација и да обезбедат системска заштита. Слабата координација создава празнини во заштитата, а граѓаните остануваат без реална поддршка.

Буџетите на овие институции се ограничени, што дополнително ја намалува нивната ефективност. Без доволни ресурси, институциите не можат да спроведуваат кампањи, да обезбедат обуки или да реагираат на сите случаи на дискриминација. Затоа е потребно зголемување на буџетите и обезбедување на доволни човечки ресурси. Само така институциите ќе можат да ја исполнат својата улога и да обезбедат реална заштита.

Со недостаок на вистинска инклузија, институциите остануваат формални структури со ограничена доверба. Само преку активно учество на сите заедници може да се обезбеди ефективен мониторинг, реална заштита и градење култура на еднаквост. Компаративните искуства од Европа покажуваат дека е можно да се создаде систем во кој сите заедници имаат институционална поддршка, без оглед на бројноста. Македонија мора да го следи овој пример ако сака да изгради вистински инклузивно и мултикултурно општество.

Меѓународна легислатива, искуства и примена

Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства е ратификувана во Македонија и претставува важен инструмент за гарантирање на основните права на заедниците. Таа обезбедува општа рамка за недискриминација, културна автономија и учество во јавниот живот. Но фактот дека Европската повелба за регионални и малцински јазици сè уште не е ратификувана остава сериозна празнина во заштитата на јазичните права. Конвенцијата сама по себе не е доволна, бидејќи не навлегува детално во прашањата на јазичната употреба, образованието и институционалната поддршка за малцинските јазици.

Без ратификација на Повелбата, правата на помалите заедници остануваат декларативни, без правна сила и без обврзувачки механизми за државата. Тоа значи дека заедниците кои не го достигнуваат прагот од 20% за службена употреба на јазикот се практично исклучени од институционална заштита. Нивните јазици немаат гарантиран простор во администрацијата, образованието или медиумите, што ја поткопува културната автономија и создава чувство на маргинализација.

Европската повелба за регионални и малцински јазици е усвоена од Советот на Европа во 1992 година и има за цел да обезбеди заштита и промоција на сите регионални и малцински јазици, без квантитативни ограничувања. Таа бара од државите да обезбедат услови за нивна употреба во образованието, културата, медиумите и јавниот живот. Со тоа се надминуваат ограничувањата што ги создаваат националните закони со прагови, како што е прагот од 20% во Македонија.

Компаративните искуства од земји кои ја имаат ратификувано Повелбата покажуваат дека таа има значителен ефект врз заштитата на јазичните права. Во Норвешка, на пример, самискиот јазик има институционална поддршка и покрај тоа што бројот на говорители е релативно мал. Повелбата овозможува развој на наставни програми, учебници и медиумски содржини на самиски, што ја зајакнува културната автономија на заедницата. Во Шпанија, каталонскиот, баскискиот и галисискиот јазик имаат силна институционална поддршка, а ратификацијата на Повелбата ја зајакнува нивната правна сигурност.

Во Унгарија, ратификацијата на Повелбата овозможи заштита на јазиците на малцинствата како словачкиот, романскиот и српскиот, иако бројот на говорители е мал. Ова создаде правна рамка која гарантира нивна употреба во образованието и културата. Во Словенија, италијанската и унгарската заедница имаат загарантирани права, а ратификацијата на Повелбата ја зајакнува нивната институционална видливост.

Овие примери покажуваат дека ратификацијата на Повелбата не е само формален чекор, туку суштинска гаранција за еднаквост. Таа овозможува државата да обезбеди институционална поддршка за сите јазици, без

оглед на бројноста на нивните говорители. Со тоа се создава систем во кој секој граѓанин има еднакво право да го користи својот јазик и да го пренесува на идните генерации.

Во македонскиот контекст, ратификацијата на Повелбата би имала значителен ефект врз заедниците како Власите, Ромите или Бошњациите. Тие би добиле институционална поддршка за развој на наставни програми, учебници и дигитални ресурси на мајчин јазик. Би се овозможила нивна видливост во јавниот живот и би се зајакнала довербата во државата. Ратификацијата на Повелбата не е само правно прашање, туку и политичка порака дека државата ги признава и ги вреднува сите јазици како дел од своето културно богатство.

Дополнително, ратификацијата би ја зајакнала правната сигурност и би овозможила поширока примена на јазичните права. Таа би обезбедила механизми за мониторинг и известување, што би ја зголемило транспарентноста и отчетноста на институциите. Со тоа би се надминале сегашните ограничувања и би се создала правна рамка која ќе гарантира еднаква заштита за сите јазици.

Без Европската повелба, јазичните права на помалите заедници остануваат декларативни и ограничени. Со нејзина ратификација, Македонија би направила суштински чекор кон вистинска инклузија и еднаквост, создавајќи општество во кое секој јазик има своја институционална заштита и секој граѓанин се чувствува еднаков во јавниот живот. Компаративните искуства од Норвешка, Шпанија, Унгарија и Словенија покажуваат дека ратификацијата на Повелбата има значителен ефект врз заштитата на јазичните права и врз градењето доверба меѓу заедниците и државата. Македонија мора да го следи овој пример ако сака да изгради вистински инклузивно и мултикултурно општество.

Препораки

1. **Намалување или укинување на 20% прагот** за локална употреба на јазиците.
2. **Итна ратификација на Европската повелба** за регионални и малцински јазици.
3. **Вклучување претставници од помалите заедници** во институциите за мониторинг и имплементација.
4. **Развој на специјализирани образовни програми** и дигитални ресурси за микро-заедници.
5. **Проактивни кампањи против говор на омраза**, насочени кон заштита на најранливите групи.
6. **Зголемување на буџетите и капацитетите** на институциите за недискриминација.

Заклучок

Правата на помалубројните заедници во Северна Македонија се нормативно препознаени, но нивното практично остварување останува ограничено и селективно. Иако државата формално е усогласена со основните европски стандарди преку ратификацијата на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства и донесувањето на Законот за употреба на јазиците, реалноста покажува дека овие механизми не обезбедуваат еднаква заштита за сите. Главната пречка е прагот од 20% за службена употреба на јазиците, кој создава хиерархија меѓу заедниците и практично ги исклучува микро-заедниците од институционална видливост. Дополнително, нератификуваната Европска повелба за регионални и малцински јазици остава празнина во правната рамка, со што правата на овие заедници остануваат декларативни, без обврзувачка сила и без практична гаранција.

Оваа состојба создава системска нееднаквост и ризик од постепена асимилација. Кога една заедница нема пристап до образование на мајчин јазик, нема медиумска видливост и нема институционална поддршка, таа постепено губи дел од својот идентитет. Јазикот, како клучен елемент на културната автономија, станува маргинализиран, а младите генерации се принудени да се интегрираат во доминантните културни модели. Така, формалното признавање без практична имплементација не е доволно – потребна е политичка волја и институционална храброст за да се надмине формализмот и да се обезбеди еднаква заштита за сите.

Компаративните искуства од Европа покажуваат дека е можно да се создаде систем во кој сите јазици имаат институционална поддршка, без оглед на бројноста на нивните говорители. Во Швајцарија, сите службени јазици имаат еднакви права, иако романшкиот е мајчин јазик на многу мала заедница. Во Белгија, германската заедница е мала, но сепак има институционална видливост и пристап до ресурси. Во Финска, шведскиот јазик има еднакви права со финскиот, иако бројот на говорители е значително помал. Овие примери покажуваат дека бројноста не мора да биде критериум за институционална поддршка и дека државата може да обезбеди еднаква заштита за сите ако постои политичка волја.

За Северна Македонија, тоа значи дека е потребно да се ревидира прагот од 20%, да се ратификува Европската повелба за регионални и малцински јазици и да се создадат инклузивни институции со претставници од сите заедници. Дополнително, потребна е национална стратегија за медиумска писменост и кампањи за толеранција кои ќе промовираат позитивни примери на мултикултурна соработка. Институциите мора да работат координирано и да обезбедат доволни ресурси за практична имплементација на правата. Само така може да се надмине селективната имплементација и да се создаде систем во кој сите заедници се еднакво заштитени.

Заклучокот е дека Северна Македонија има можност да стане пример за мултиетничка демократија во регионот – држава која не се задоволува со формално усогласување со европските стандарди, туку ја претвора еднаквоста во практична реалност. За тоа е потребна политичка волја, институционална храброст и визија за иднината. Само преку еднаква заштита на сите заедници може да се изгради стабилна, инклузивна и праведна демократија, во која секој граѓанин ќе се чувствува заштитен и вреднуван, без оглед на бројноста на неговата заедница. Тоа е патот кон општество кое не прави разлика меѓу големи и мали заедници, туку ги третира сите граѓани како еднакви и создава култура на доверба, почит и заеднички развој.